

SECTION 2. ART

DOI: 10.46299/ISG.2025.MONO.PED.1.2.1

2.1 Методика підготовки художника-ілюстратора дитячої книги на художньо-графічному факультеті

До числа першочергових проблем комплексного вивчення книжкової ілюстрації належить визначення її місця в структурі видів мистецтв, у структурі, що досить ускладнилася через таке поняття, як «синтез мистецтв». Практика «вторгнення» різних видів мистецтв у якийсь певний вид мистецтва випереджає теоретичне вивчення цього процесу. І мистецтво книги в цьому плані – не виняток.

Сучасні соціальні умови визначають необхідність активізації професійної підготовки художника-ілюстратора дитячої книги. Цьому сприяє розвиток інформаційних технологій та широке їх впровадження в поліграфічну промисловість, що, своєю чергою, призводить до розвитку поліграфічного дизайну, дизайну книги.

Важливою стороною цього процесу стало відкриття кордонів, вільне переміщення товарів і технологій, у зв'язку з чим у вітчизняну поліграфічну промисловість почали активно проникати західний досвід книговидавання та найкращі західні зразки поліграфічного оформлення книжок, у тому числі дитячих. Розвитку поліграфічної бази сприяв і «вибух» інтересу вітчизняних виробників до дизайну упаковки, особливо товарів, призначених для дітей. Яскраві, барвисті, динамічні образи й сюжети, надруковані на цукеркових обгортках, упаковках іграшок укупі з телевізійною рекламою, зіграли важливу роль у створенні особливого «дитячого світу», з його системою цінностей і пріоритетів. Дитяча література має посідати в цьому «дитячому світі» місце не менше, а більш значуще через важливі виховні та пізнавальні функції. Її оформлення має бути не гіршим, а кращим за них.

Слід зазначити, що за останнє десятиліття новий книжковий ринок дитячої літератури певною мірою склався, і читацький попит здебільшого задоволений.

На книжкових прилавках до продажу пропонуються різноманітні видання для різних вікових груп, якісно надруковані та художньо оформлені.

«У регіональному вимірі галузь книговидавництва в Україні є значною мірою централізованою. Непропорційно велику частку видавництва розташовано в м. Києві, а також у містах Харкові і Львові (до 2014 також у м. Донецьку й Донецькій області)», – стверджує С. І. Гірік в статті «Книговидавництва в Україні» [15]. Водночас економічні процеси в країні посилюють децентралізацію економіки, що зумовлює необхідність розвитку в регіонах власної поліграфічної бази. Та при цьому, розвиток регіонів неможливий без їхнього духовного відродження, без підтримки регіональної культури – письменників, поетів, художників, критиків тощо.

Великою проблемою на шляху духовного відродження України є зниження споживання книжок, зменшення частки читання в структурі вільного часу українців. Особливо тривожно, і на цьому наголошують психологи та освітяни, що менше почали читати діти, замінивши вдумливий і неквапливий діалог із гарною книжкою переглядом динамічних і нерідко низькопробних відео. Цьому сприяли реалії нашого часу, книжковий дефіцит, що спостерігався десятиліттями, зайнятість батьків, які не привчали дітей до книжки і читання, а також багато інших чинників. Ось, що пише С. І. Гірік про видання саме дитячої літератури: «Суттєво змінюються кількісні показники видання дитячої літератури включно з художніми дитячими книжками, які враховуються окремо від художньої літератури загалом. У 2005 р. дитячі книжки складали лише 5 % видань за назвами, але 8 % за тиражем. У 2010 р. – 16 % за назвами і 15 % за накладом. У 2015 р. – 7,5 % за назвами, але 11,5 % за тиражем. У 2020 р. – 11 % за назвами і 12 % за накладом» [15].

Читання дітей належить до загальнонаціональних проблем, і від його стану залежить духовне здоров'я майбутньої нації. Під час спілкування людини з книжкою вмикаються в дію такі глибинні пласти свідомості й підсвідомості, розгортаються такі складні ланцюжки зв'язків, аналіз яких поки що не дається науці. Фахівці вважають, що читання – це емоційно насичене спілкування, що

зближує людей різного віку, допомагає зберігати зв'язок поколінь. «Читання може також покращити соціальні взаємодії. Наприклад, участь у книжкових клубах або обговорення книг із друзями та родиною можуть сприяти відчуттю соціальної підтримки та приналежності. Це зі свого боку може знизити рівень стресу та покращити загальне самопочуття», – стверджує психолог О. Агентаєв [16]. Не варто забувати і про те, що читання може бути гарним засобом для зниження стресу, що, на сьогодні є особливо актуальним. Так, у статті «Війна і психологічне виснаження: читання як один зі способів знизити рівень стресу» йдеться про дослідження, проведене Університетом Сассекса, яке показало «що всього 6 хвилин читання можуть знизити рівень стресу на 68% ... Занурення у вигаданий світ книг допомагає відволіктися від поточних проблем і тривог. Це явище відоме як «транспортування» – процес, під час якого читача настільки поглинає сюжет, що людина тимчасово забуває про реальність» [16].

Також естетичне сприйняття творів мистецтва слова виступає як особистісна духовна діяльність. Дослідження, проведені в різних країнах, показують, що читачі відрізняються від нечитачів у своєму інтелектуальному розвитку. Наприклад, американський журналіст та письменник Ден Герлі, у статті «Чи може читання зробити вас розумнішим?» аналізує різні наукові дослідження, які показують, як читання художньої літератури впливає на різні види інтелекту: «кристалізований інтелект» (попури знань, що наповнює ваш мозок), «рухомий інтелект» (здатність вирішувати проблеми, розвиток логічного та критичного мислення) та «емоційний інтелект» (здатність розуміти та правильно реагувати на власні та чужі почуття) [17].

Однак, розвиток «суспільства читачів» можливий лише за певних соціальних умов. Так, фахівці з Інституту книги «досліджують читання як інструмент побудови власного життя – досягнення успіху, духовного розвитку, набуття нових навичок чи розширення горизонту» [18]. Погоджуючись із зазначеним вище, можна додати, що дитяче читання – ще більше формує погляди як на власне життя, так і на увесь світ: «коли дитина починає читати, у неї розвивається уява. Без читання це відбувається набагато гірше. Тому читання є

практикою розвитку психіки на ранніх етапах життя. А коли ми говоримо про старший вік, то читання стає практикою збереження особистісних рис. Тобто воно відновлює людину й допомагає їй зберегти інтелектуально-емоційну особистісну адекватність» [18].

Крім того, необхідно пам'ятати і про розвиток національної культури, що має підтримуватися не тільки «згори», зі столиці, а й «знизу» – шляхом виховання дітей на найкращих зразках національної літератури, фольклору, дитячих пісень, на яких вирости попередні покоління. Національний колорит має простежуватися і в елементах оформлення подібної літератури. І це досить складно зробити в умовах надмірної централізації дитячого книговидавання, адже регіональне книговидавання нині перебуває в занепаді (наприклад, одеське книговидавання). Регіональні книжкові видавництва видають переважно нечисленну місцеву довідкову, навчальну, методичну літературу, а для дітей – розмальовки, мальовані ляльки тощо. На книжкових прилавках трапляються часом роботи, які не передбачають узагалі жодних фахових знань і вмінь художника-оформлювача. По-справжньому якісної дитячої літератури в регіонах практично не видають, бо немає кваліфікованих кадрів.

На сьогодні фахівців з поліграфічного виробництва, художників-ілюстраторів готують в Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури міста Києва (Освітньо-професійна програма для підготовки бакалавра «Графіка вільна, оформлення та ілюстрація книги»), Львівській національній академії мистецтв (Освітньо-професійна програма для підготовки бакалавра «Ілюстрація та медіадизайн») та Національному університеті «Львівська політехніка», Інституті поліграфії та медійних технологій міста Львів (Освітньо-професійні програми для підготовки бакалавра «Графічний дизайн та мистецтво книги», «Книжкова та станкова графіка, реставрація»). Більшість регіональних вишів та училищ повною мірою не можуть впоратися з цим завданням з огляду на те, що немає спеціалістів книжкової справи, художників-ілюстраторів, а отже, немає бази для фахової підготовки художника-оформлювача дитячої книжки.

Але зараз така тенденція змінюється, що дозволяє більш економнішими засобами розв'язати поставлене завдання, а саме професійної підготовки художників-оформлювачів книги (у т.ч. дитячої книги) для регіональних книжкових видавництв.

Наприклад, одним зі шляхів подолання цієї проблеми стало введення вибіркової дисципліни «Книжкова ілюстрація як вид графічного мистецтва» на художньо-графічному факультеті Університету Ушинського (м. Одеса).

Художньо-графічний факультет був створений в структурі Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського (нині Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського). «У 1965 році в інституті було відкрито перший в Україні художньо-графічний факультет, де було започатковано вищу художньо-педагогічну освіту в республіці. ... Метою підготовки вчителів малювання, креслення та трудового навчання було вирішення завдань художньо-естетичного, трудового виховання школярів» [19]. Важливо зазначити, що одним із засновників факультету був відомий художник-графік, ілюстратор, талановитий педагог В. Г. Єфименко (Іл. 1). Також до викладацької діяльності був залучений художник, майстер книжкової ілюстрації Г. В. Гармидер (Іл. 2).

Іл. 1. В. Г. Єфименко. «Опівночі». Ілюстрація до казки Шарля Перро
«Попелюшка». Автолитографія. 41х56. 1973.

Іл. 2. Г. В. Гармидер. Форзац до книги Жюль Верна та Андре Лорі
«Знайда з «Цинтії»». 1984.

На сьогодні професорсько-викладацький склад художньо-графічного факультету (далі ХГФ) має високий науково-педагогічний та творчий статус. На факультеті працюють: доктор мистецтвознавства, кандидати мистецтвознавства та педагогічних наук, Заслужені діячі мистецтв України, Заслужені художники України, Народні художники України та багато інших фахових спеціалістів. У структурі факультету: 3 кафедри та бібліотека.

ХГФ як центр розвитку і поширення образотворчого мистецтва, науки та освіти на півдні України являє собою відкриту соціокультурну та інформаційну систему, яка гнучко адаптується до змін ситуації, готова до інновацій та органічно сприймає нові елементи у своїй структурі. У зв'язку з цим особлива увага приділяється проблемам спадкоємності, безперервності, цілісності та варіативності освітнього простору вищої школи, а також визначенню пріоритетних напрямів підготовки кадрів, зважаючи на реальні потреби та тенденції суспільного розвитку регіону.

Концепція розвитку системи освіти ХГФ передбачає безперервність освіти, що окреслює взаємозв'язок між різними рівнями підготовки фахівців у системі «школа – середній навчальний заклад – вища освіта – практична діяльність». Реалізація цієї системи на практиці передбачає розробку, експериментальну апробацію та впровадження комплексу навчально-методичного забезпечення для кожного напрямку, спеціальності та спеціалізації.

Нині ХГФ веде освітню діяльність за такими спеціальностями:

- Середня освіта (Образотворче мистецтво);
- Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація;
- Професійна освіта (Дизайн);
- Дизайн одягу.

Прийнятий за основу принцип фундаментальної спрямованості вищої освіти передбачає необхідність введення в освітній процес широкого набору прикладних знань, умінь і навичок з обраної спеціальності, необхідних для успішного виконання студентами конкретних завдань майбутньої професійної діяльності. Це зумовило пошук і впровадження в освітній процес таких

спеціалізацій, потреба в яких у регіоні зростає. Наприклад, надзвичайним попитом користуються фахівці-дизайнери у сфері графічної продукції. Ця обставина спонукала до введення в програму таких предметів як «Комп'ютерна графіка» та «Графічний дизайн» поряд із низкою інших дисциплін. Також, з урахуванням розвитку сучасної поліграфії, вивчення цих предметів є важливим для майбутніх художників-книги.

Художньо-проектна діяльність відіграє дедалі більшу роль у сучасному суспільстві, беручи участь у формуванні соціальної сфери, її комунікативних процесів, що забезпечують зв'язок між людьми. Фахівців такого роду вищий навчальний заклад раніше не випускав. Сьогодні, до того ж, графічний дизайн значно видозмінився внаслідок застосування сучасних комп'ютерних технологій, які значно посилили і розширили художні можливості.

Завдяки комп'ютеризації поняття «художник» і «дизайнер» зближуються. Сучасні технології стирають межі між логічним та інтуїтивним. Зростає роль шрифту, знака-символу, логотипу. Фірмовий стиль стає потребою. Виникає широка мережа дизайн-студій, проходять міжнародні конкурси, фестивалі та всілякі виставки дизайн-продукції. Книги, журнали, газети, листівки, плакати, афіші стали набагато барвистішими, різноманітнішими, а конкуренція, що з'явилася між виробниками, змушує шукати нові виразні засоби, оригінальні композиційні рішення.

Використання комп'ютерних технологій змінило працю художника-дизайнера і художника-ілюстратора, насамперед надавши йому можливість комп'ютерного моделювання різноманітних об'єктів. «Розвиток комп'ютерних технологій став суттєвим чинником, що вплинув на розвиток інновацій у сфері книжкового дизайну та книжкової ілюстрації зокрема. У книжковому дизайні більшості країн усе відчутніше проявляються уніфіковані стандарти та спільні вимоги щодо якості та естетичного рівня, водночас, гостро постає питання творчого почерку та унікальності авторської мови як засобу ідентифікації в глобальному світовому контексті», – пише О. Мельник [20]. Усе це передбачає отримання певних знань, вмінь та навичок. Кваліфікація фахівців у галузі

графічного дизайну передбачає володіння широким спектром мистецьких засобів і проєктних методів, які дають змогу створювати розробки будь-якої складності – від товарного знака до цілого комплексу об'єктів, які утворюють ту чи іншу візуально-інформаційну предметну сферу, наприклад книжку. Такі дисципліни як: «Теорія та практика малюнка», «Теорія та практика живопису», «Композиція», «Теорія та практика графіки», «Друкована та WEB графіка», «Цифровий малюнок», «Кольорознавство» та ін.; є особливо важливими при підготовці сучасних фахівців, таких як художник-дизайнер і художник-ілюстратор. Метод навчання ґрунтується переважно на виконанні студентами практичних завдань з наростаючим рівнем складності за змістом і формою.

На перших етапах навчання особлива увага звертається на формування художньо-образного мислення та набуття основ образотворчої грамоти. Студенти опановують основи композиції, різні матеріали та техніки графіки, знайомляться з різноманітними образотворчими рішеннями. Практичні вправи спрямовані на вивчення основ зображення предметного світу в художньо-образній формі, розширюють уявлення про різноманіття образотворчих засобів та їхню художню виразність.

Далі вивчаються основи побудови орнаментальних структур, а також розв'язуються різні задачі взаємозв'язку об'ємної форми із зображенням на ній. Продовження виконання вправ циклу має на меті перехід до наступного етапу навчання – оволодіння методами проєктування та художнього конструювання конкретних об'єктів графічного дизайну.

Метою наступних завдань є проєктування поодиноких об'єктів, поетапне опанування методу проєктування площинних та об'ємних форм у їхній композиційній та архітектонічній єдності. У процесі проєктування звертається увага на функціональність виражальних засобів, як способу передавання інформації в художньо-образній формі, засвоюються прийоми непрямой образотворчості та текстової інформації із залученням опанованих знань і навичок з інших дисциплін спеціалізації: наприклад, «Шрифтів», «Прикладної графіки», «Друкованої графіки» та ін.

Як навчальні завдання ми пропонуємо студентам завдання, пов'язані з розробкою макетів дитячих книжок та серії ілюстрацій до них. Спочатку перед студентами поставлені завдання створення композиційного та стильового рішення певних об'єктів графічного дизайну. На старших курсах студентам можуть бути запропоновані складніші завдання зі створення цілих ансамблів функціонально пов'язаних об'єктів, якими виступають видання для дітей.

Завдання з розроблення ілюстрацій до дитячих книжок позитивно сприймаються студентами і виконуються з ентузіазмом, що свідчить про певний інтерес до цього напрямку художньої творчості.

Виконані проєкти, залежно від складності завдання, являють собою кілька варіантів: від розробки шрифтових рішень, графічних елементів, книжкових конструкцій, серій ілюстрацій до повністю розроблених макетів дитячих книжок.

Але загалом, слід відмітити, що студентам може бракувати досвіду, книгознавчих знань, щоб віднайти образно-просторову інтерпретацію розгорнутої моделі книжкової структури, інакше кажучи, уявити в максимально наочному вигляді майбутню книжку, побудовану за проєктними даними. Не завжди може визначатись склад усіх елементів книги та індивідуальні характеристики кожного з них (гарнітури набірних шрифтів, принципи розташування ілюстрацій і тексту тощо).

Нерідко, можна помітити, що художник-ілюстратор, або художник-оформлювач чітко не визначив ідейно-тематичні зв'язки ілюстрацій, не продумав ритм їхнього розташування за значущістю, масштабами, кольором тощо, не знайдено вдалих варіантів просторового поєднання ілюстрацій одна з одною, з полем паперу тощо.

Але найголовніша претензія до виконаних робіт з оформлення дитячих книжок – це, в більшості випадків, відсутність синтезу художнього слова та мистецтва. Адже логічно визначені в проєкті функціональні якості книжкової структури в процесі синтезу мають примножуватися за рахунок специфічного художнього осмислення книжки як складного просторово-образного ансамблю, в якому всі елементи перебувають у внутрішньо визначених зв'язках.

Відомо, що завдяки синтезу народжується цілісний художній образ, у тому разі, коли і художнє слово, і образотворче мистецтво використовують принципово однорідні засоби художнього вираження. Синтез не здійснюється тоді, коли художник байдужий до засобів художнього вираження в літературному тексті, не ставить своїм завданням зрозуміти письменника, або, точніше, не відчуває на собі його творчий вплив, а будує свої образи абсолютно незалежно, як кажуть у таких випадках, «в іншому ключі».

Подібні недоліки у професійній підготовці художників-ілюстраторів вельми істотні, оскільки без необхідної теоретичної (книгознавчої та літературознавчої) бази в галузі художнього оформлення дитячої книги неможлива підготовка професіоналів.

Здійснення професійної підготовки художника-ілюстратора дитячої книги в умовах регіонального вишу спирається на комплекс знань, умінь, навичок, що дають уявлення про книгу як про предмет книжкового мистецтва.

За багато століть про книгу створено величезну кількість літератури. Вона з різних боків описує, класифікує, пропагує, прогнозує книгу, дає різноманітні рекомендації щодо її використання, створення, зберігання, реставрації тощо.

Книга як внутрішньо багатий і багатоплановий феномен може вивчатися й розглядатися з безлічі сторін. Саме тому в справі професійної підготовки художника-ілюстратора необхідний вибір конкретного аспекту розгляду книги, що передбачає розробку змісту підготовки під особливим кутом зору спеціальних педагогічних методик.

Центральним системоутворювальним елементом професійної підготовки художника-ілюстратора дитячої книги є її цілі. Вони визначаються загальною метою підготовки фахівців у даній галузі професійної діяльності. Узагальнено їх можна виразити трьома положеннями:

- формування системи знань у галузі ілюстрації дитячої книжки;
- формування навичок і вмінь професійної діяльності художника-ілюстратора дитячої книжки;

- формування особистості фахівця засобами навчальних дисциплін, що вивчаються, педагогічною діяльністю загалом і особистим потенціалом викладача.

Різні цілі відповідають трьом різним етапам професійної підготовки, які передбачають диференційовану роботу зі студентами на різних рівнях їхнього знайомства з дитячою книжкою, а також власні критерії добору змісту книгознавчих знань, принципи розроблення навчальних планів, програм, дидактичних матеріалів.

Перший етап визначає зміст професійної підготовки художника-оформлювача дитячої книги і включає такий напрям: формування культурно-історичної компетентності, що передбачає вивчення теорії та історії книжкового мистецтва різних епох і народів. Цей етап – етап формування уявлень про те, коли і як з'явилася книга. На цьому етапі вирішуються такі завдання:

1) Формувати ретроспективний і перспективний погляд на книгу (її минуле, сьогодення, майбутнє). Активізація теоретичної роботи у формуванні сучасних уявлень про книжку як предмет книжкового мистецтва буде тим кращою, що повніше й органічніше будуть засвоєні накопичені знання, теоретичні розробки, зроблені в минулому, сучасні наукові здобутки та спеціальні дані про стан сучасної книжки.

2) Формувати уявлення про те, що поява і розвиток книги пов'язані із задоволенням потреб людини (зокрема інтелектуальних, естетичних та емоційних).

3) Дати сукупність знань, необхідних у професійній діяльності художника-ілюстратора дитячої книги. Цей напрям передбачає визначення обсягу теоретичних книгознавчих знань, необхідних у професійній підготовці художника-ілюстратора дитячої книги, визначення їх меж.

Основою теоретичних знань про книгу є філософська доктрина сутності та буття (онтологія) книги. У науковій літературі це питання вирішується на високому рівні абстракції, що передбачає необхідність певної популяризації та презентації у студентській аудиторії, ілюстрації теоретичних положень про

матеріал еволюції книги з давніх часів до сьогодення з розподілом та показом його етапів – до самої та книги.

З великими труднощами сформовано визначення концепції «книги», хоча на перший погляд воно здається зрозумілим, таким, що не вимагає коментарів. Але ця ясність не очевидна. Концепція «книги» досі не має жодної інтерпретації і використовується в різних значеннях, що повинно бути предметом особливої уваги у студентській аудиторії. Так, наприклад, в літературознавчій енциклопедії за авторством Ю. Коваліва, стверджується, що «Книга – неперіодичне друковане видання літературного, художнього, суспільно-політичного, наукового, практичного тощо змісту, має вигляд переплетених аркушів, на яких викладено текст або відтворено ілюстрації» [21]. В Українській малій енциклопедії за авторством професора Є. Онацького зазначено, що «Книга, книжка – видруковані листки, разом зшиті чи оправлені» [22]. В. Сава, в навчальному посібнику «Основи техніки творення книги», зауважує, що «Книга – важливий засіб масової, наукової і технічної інформації, який відіграє величезну роль як у розповсюдженні і пропаганді знань, так і в освіті та вихованні. Вона є так званою знаковою системою, формою закріплення семантичної інформації, призначеної для її повторного відтворення в часі та просторі. ... У поліграфії книгою називають видання в оправі» [23]. І, нарешті, у С. Іванова, у посібнику «Основи композиції видання», ми знаходимо твердження, що «Книга – об'ємний носій інформації, який є синтезом роботи письменника, редактора, художника, поліграфіста» [24].

Найбільше значення для мистецького дизайну книги – це її структура, яка визначається як зв'язок та взаємне розташування компонентів публікації: основні та додаткові тексти, а також важливі та мистецькі елементи, що включаються до композиції книги.

Кожен складений елемент книжкового видання може бути історично значущим з точки зору його мистецького дизайну: палітурка, обкладинка, титульна сторінка, форзац, шмуцтитул тощо

Особливого значення в професійній підготовці художника-ілюстратора дитячої книги набуває аналіз типової різноманітності книг та конкретні особливості кожного з виділених типів публікацій. Основою для розгляду типового різноманіття та конкретних особливостей може стати ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять», який нормативно фіксує терміни та визначення основних типів публікацій та ознак, за допомогою яких вони виділяються:

- за знаковою природою інформації;
- за способом виготовлення;
- за періодичністю;
- за матеріальною конструкцією
- за складом основного тексту;
- за мовною ознакою;
- за ступенем аналітико-синтетичного перероблення інформації;
- за цільовим призначенням и т.д. [25].

Серед усіх ознак для художнього оформлення найбільше значення має матеріальна конструкція – форма видання, що історично склалася, як предмет, що характеризується сумою видавничих і поліграфічних ознак та не залежить від змісту видання.

Особливу увагу у цьому розділі навчальної програми має бути приділено показу видового та жанрового різноманіття дитячої книги, різноманітності їхньої матеріальної конструкції. Зокрема, зазначений ДСТУ виділяє книги для дітей, що мають оригінальну конструктивну форму, призначені для розумового та естетичного розвитку, і розрізняє такі книжки-іграшки: книжка-вертушка, книжка-витівка, книжка-панорама, книжка-фігура, книжка-ширмочка, книжка для розфарбування, книжка-гармошка тощо [25].

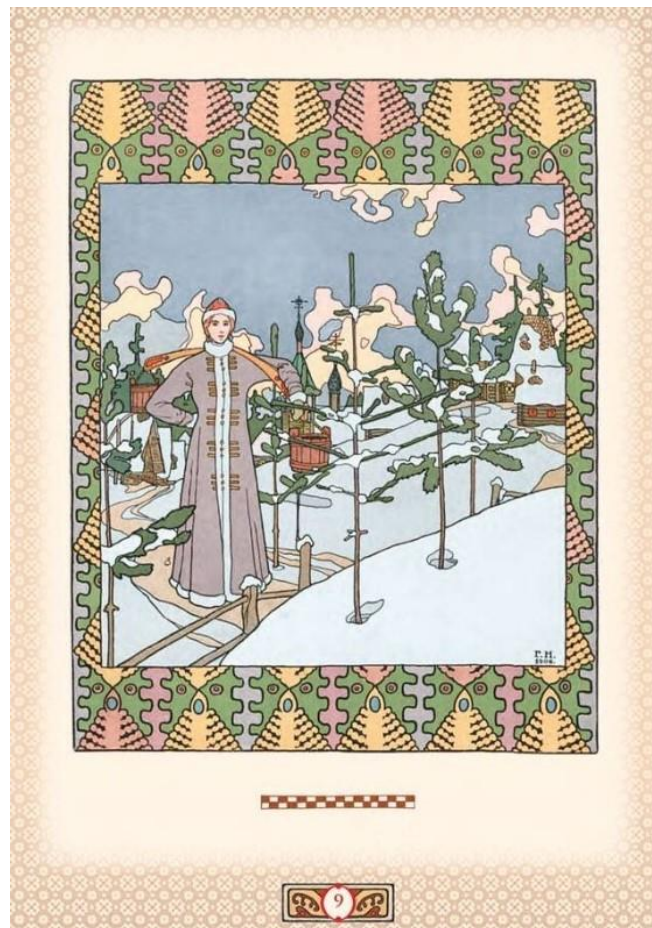
Розгляд матеріальної конструкції книг дозволяє перейти до поняття оформлення видання – як вираження змісту твору та цільового призначення видання у єдиній та цілісній композиції за допомогою художньо осмислених поліграфічних засобів.

Необхідно більше уваги приділяти питанням психофізіологічного сприйняття художнього оформлення книги, її окремих елементів та образотворчих можливостей загалом, зупинившись докладніше на особливостях дитячого сприйняття. Важливо простежити залежність тексту та художнього оформлення дитячої книги від вікових особливостей дитячої аудиторії, показати, як змінюються виразні засоби та можливості художника-ілюстратора залежно від характеру видання.

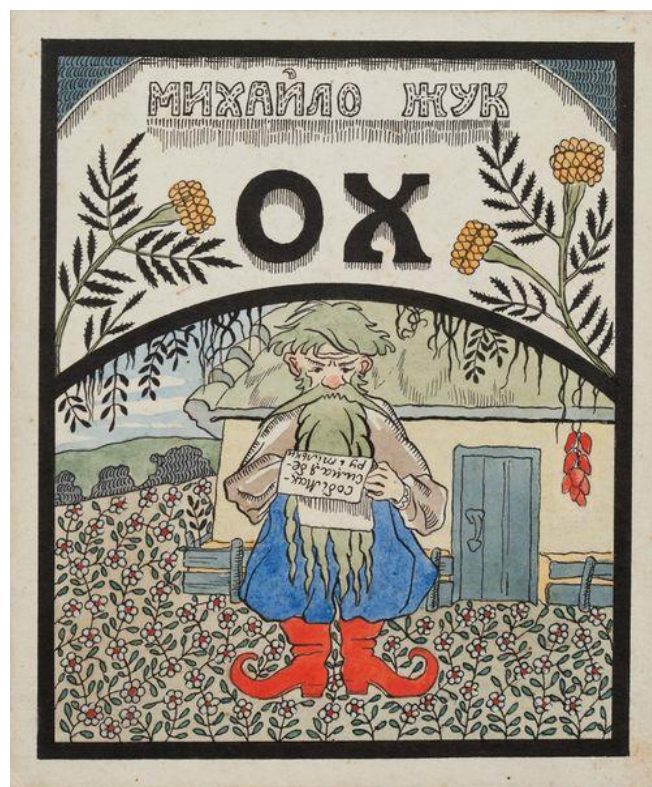
Частина питань вибіркової дисципліни «Книжкова ілюстрація як вид графічного мистецтва» має бути присвячена можливостям поліграфічних технологій та комп'ютерної графіки у справі створення книжкової ілюстрації та оформлення книги загалом.

Наступним розділом вибіркової дисципліни ми передбачаємо розгляд власне книжкової ілюстрації як одного з елементів мистецького оформлення книги. Теоретична частина цього розділу передбачає необхідність розгляду синтезу тексту та книжкової ілюстрації, залежності характеру книжкової ілюстрації від тексту, епохи, авторського стилю тощо.

До складу аналізованих питань обов'язково має бути включене питання про жанри та стилі книжкової ілюстрації з демонстрацією кращих зразків творчості видатних майстрів. Студенти повинні знати імена та роботи найкращих вітчизняних ілюстраторів дитячих книг – Г. Нарбута (Іл. 3), М. Жука (Іл. 4), Г. Якутовича (Іл. 5), К. Штанко (Іл. 6) та ін. Було б корисно простежити еволюцію ілюстрації дитячої книги до сьогоденних днів, в результаті чого сформувався цех майстрів-професіоналів, що спеціалізуються у певному жанрі, темі, предметі дитячої літератури. Наявність зазначених певних теоретичних знань у студентів є необхідною умовою реалізації поставленої мети.

Іл. 3. Г. Нарбут. Ілюстрація до казки «Снігуронька».
1910-ті роки.

Іл. 4. М. Жук. Ескіз обкладинки до казки «Ох».
Папір наклеєний на картон, туш, перо, акварель, білило,
олівець. 1908.

Іл. 5. Г. Якутович. Ілюстрація до казки «Про бідного парубка і Марка багатого». 1961.

Іл. 6. К. Штанко. Наречені. Ілюстрація до казки «Царівна-Жаба». Тонований папір, акварель. 1992.

Виходячи із положення педагогіки про те, що активність особистості розглядається як важлива педагогічна умова формування інтересів, на першому етапі ми вважали за доцільне направити роботу на формування пізнавальної активності студентів. Розвиток інтересу до мистецтва книги, активності у її пізнанні потрібно стимулювали не лише лекціями, демонстраціями найкращих зразків мистецьких творів, а й поєднанням роботи із читанням відповідної спеціальної літератури. Коло літератури для самостійного опрацювання студентами було представлено роботами наступних авторів: П. Білецький [26], Б. Бутнік-Сіверський [27], Б. Валуєнко [28], О. Каракоз [29], О. Лагутенко [30], О. Овдієнко [31], В. Овчінніков [32], Л. Соколюк [33], О. Шпаков [34] та ін. Для розвитку інтересу до книги ми спиралися на різні уявні ситуації, проблемні та логічні завдання, що активізують розумову та творчу діяльність студентів.

У роботі зі студентами важливо застосовувати такі прийоми: виділення яскравих елементів у художньому оформленні книги, що викликають емоції; постановка перед студентами питань, які потребують розуміння причинно-наслідкових зв'язків книги, функціонального призначення різних структурних елементів, що дають можливість виявити образотворчі простори для художнього оформлення.

Безперечно, художнику, який працює з книгою, не під силу самостійно вивчити ці питання. Та він і не може виходити тільки з аналітичних даних, яких, до речі, не так багато. Він має вловити у текстовому повідомленні тенденцію до створення цілісної організації цих елементів. Для нього важливіше вміння практично та гармонійно поєднувати суперечливі зв'язки між елементами книги, перетворюючи їх на зорово-змістовну цілісність.

Завдяки його зусиллям текстове повідомлення у книзі має перетворитися з суто утилітарної організації знаків на шрифтовий ансамбль, що дає можливість оку ритмічно рухатися рядком, реагувати на ті «сигнали», які збуджують у свідомості читача найскладніший комплекс сенсових та зорових уявлень.

Другий етап професійної підготовки художника-ілюстратора дитячої книги націлений на формування навичок та умінь професійної діяльності в цій галузі. На цьому етапі вирішувалися такі завдання:

1) Розвивати бажання та прагнення до роботи над художнім оформленням книги. Відпрацьовувати навички.

2) Формувати вміння бачити можливості створення майбутньої книги крізь призму своєї індивідуальної творчої манери. Робота в цій сфері спрямована на розширення та поглиблення знань студентів про технологію та техніку книжкової ілюстрації.

Незважаючи на те, що винайти нові методи навчання важко, проте професійна педагогіка класифікує їх за різними видами, модифікує, запозичує з інших суміжних областей, адаптуючи до власної специфіки.

Ми запроваджуємо низку прийомів і методів, які сприяють найповнішому і всебічному розвитку образного мислення в студентів, тобто, розвитку художньої спостережливості, зорової пам'яті, колористичного бачення, просторових уявлень.

Існують способи розвитку просторової уяви. Один із них – промальовування не лише тієї сторони, яку видно, а й зворотного боку предмета (лінійно-конструктивна побудова). Це допомагає позбутися прикрих помилок і промахів у роботі, а також привчає подумки бачити весь предмет загалом.

У перших ескізах йдуть пошуки лінійної та колірної композиції, які служать розкриттю задуму теми. Якщо постає питання «Чим малювати? Яку техніку обрати?», то можна сміливо сказати, що на сьогодні художники абсолютно вільні у виборі матеріалів або техніки при створенні ілюстрації до дитячої літератури. Це можуть бути як традиційні техніки так і сучасний цифровий малюнок. Наприклад, для полегшення виконання перших пошукових ескізів можна запропонувати техніку аплікації. Вона зручна тим, що з паперу вирізається цілісна форма. У процесі роботи аплікація дає можливість пересувати форми, запроваджувати нові, змінювати їх місцями. Це полегшує завдання пошуків різноманітних композиційних рішень. Висклейка або колаж зручні, тому що з їх допомогою

можна знайти головне – композицію кольорових форм на площині. У колажі легше вести експериментальні пошуки формату аркуша, його кольору та тону, відносного до розміру зображуваних предметів, їхнього кольору та komponування на аркуші.

Художниця Еліна Елліс дає порівняльну характеристику різних художніх матеріалів та технік при створенні ілюстрацій до дитячої книги і ось що вона пише саме про колаж:

Можна використовувати:

- фарби;
- папір;
- тканину, нитки, вишивку;
- газети, журнали;
- рослини;
- деталі з пластиліну, пластика, металу, дерева.

Плюси техніки:

- максимальний простір для творчості;
- легше маніпулювати композицією;
- чудово поєднується з комп'ютерною графікою;
- елементи можна сканувати окремо;
- дозволяє не обмежуватись одним матеріалом;
- популярний і потрібний у сучасній ілюстрації.

Мінуси техніки:

- вимагає багато місця;
- знадобляться додаткові інструменти;
- енерговитратний;
- складно сканувати склеєні роботи;
- не так просто, як здається;
- багатство вибору матеріалів ускладнює вибір [35].

Художниця Кейт Рід так описує створення власних ілюстрацій в техніці колажу: «Я відчуваю щось особливе, коли не лише малюю, а й вирізаю з паперу. Гадаю, таке послаблення контролю робить мою роботу кращою. ... Творчий процес у цій техніці може бути доволі безладним і, до того ж, забирати багато часу. Я переконана, що звичайне малювання було б легшим рішенням, але саме колаж робить мене щасливою» [35].

У перших ескізах ставиться завдання знаходження органічного зв'язку всіх частин композиції ілюстрації, як між собою, так і з площиною аркуша, і з текстом. Зв'язок цей має бути настільки вірним, щоб нічого не можна було змінити без того, щоб не порушити композиційного ладу.

Нами були розроблені такі критерії художньої ілюстрації:

1. Новизна образного, композиційного та технічного рішення.
 2. Своєрідність вибраної образотворчої «мови» (техніки) ілюстрації.
- Відповідність образотворчої мови віковим особливостям сприйняття дітей.
3. Наявність загального, технічного та індивідуального у створеній ілюстрації.
 4. Виразність, експресивність ілюстрації.
 5. Цілісність кольорово-тонального зображення.
 6. Відповідність художньому задуму письменника та загалом композиційному рішенню книги.

Успішному вирішенню поставлених завдань сприяє виготовлення макетів дитячих книжок, від книжок для найменших до складних літературних творів.

Художники-ілюстратори підкреслюють, що найбільше значення в організації книги мають композиційні завдання. Еліна Елліс зазначає, що «Композиція – це об'єднання окремих елементів у художнє ціле у такий спосіб, що вони набувають особливого змісту в оточенні один одного. Ваше завдання – розповісти історію, «провести» читача по малюнку таким чином, щоб він звернув увагу саме на те, на що повинен звернути» [35]. Об'єкти роботи художника книги – усі графічні елементи (текстові та образотворчі), книжкова конструкція та інші

функціональні елементи. Всі вони мають значну силу впливу на людину і складають основу книжкової форми, яка подає літературно-образотворчий зміст.

Художник-графік, художник-ілюстратор, художній редактор чи художник-оформлювач завжди працює, щоб тим чи іншим способом підкреслити композиційні якості книжкового ансамблю – ритмічні, масштабні, кольорові, образні. Саме тому перед студентами ставиться завдання – насамперед звернути увагу на образотворчі якості книжкової ілюстрації – образно-пластичний зміст та форму, їхню взаємодію з кольором, фактурою паперу тощо.

У процесі синтезу образотворчого мистецтва та літератури головне завдання – просторово розгорнути спроектовану структуру майбутнього видання, наповнити її конкретним образним змістом, доступним інтелектуальному та чуттєвому сприйняттю людиною.

Дії художника спрямовані на те, щоб знайти образно-просторову інтерпретацію розгорнутої моделі книжкової структури, інакше кажучи, представити у максимально наочному вигляді майбутню книгу, побудовану за проектними даними.

Всю цю роботу доцільно проводити методом макетування (повного чи часткового), пов'язаного з образно-графічним опрацюванням окремих типових частин майбутньої книги: розворотів, спеціальних сторінок тощо.

Деталізація проектних даних при такому підході має бути максимальною: визначається склад всіх елементів книги, індивідуальні характеристики кожного з них (формати, кеглі та гарнітури набірних шрифтів, принципи розташування ілюстрацій та тексту, палітурка та брошурування тощо). Вибір методів та засобів створення книжкового ансамблю залежить від того, якого результату прагне художник-оформлювач, художній редактор, а також від складності видання та умов його поліграфічного виконання. Основний зміст роботи у наступному – творчий монтаж книги як цілісного просторово-образного ансамблю. Тут мають бути принципово визначені всі композиційні моменти, і головне завдання в тому, щоб скласти весь просторово-образний ряд книги, що включає шрифтові композиції, ілюстрації та оздоблення – все, що реально житиме у книзі.

У точному макеті книги знайдуть місце: розрахований текст, заголовки, підписи, зміст та всі графічні елементи. Макет із можливою повнотою враховує, окрім утилітарних, і духовні вимоги до книги, до її естетичної організації. Тому в ньому повинні бути визначені ідейно-тематичні зв'язки ілюстрацій, продуманий ритм їхнього розташування за значимістю, масштабами, кольором тощо; знайдені принципи просторового поєднання ілюстрацій один з одним, з полем паперу тощо.

Третій етап професійної підготовки художника-ілюстратора дитячої книги позначений нами як формування особистості спеціаліста засобами навчальних дисциплін, що вивчаються, та особистим потенціалом викладача.

Формуванню особи спеціаліста сприятиме:

- організація навчання за принципом відповідності фаз творчого процесу;
- особистісно орієнтована педагогічна установка на творчу та пізнавальну активність.

Пізнавальна активність та інтерес до творчої діяльності художнього оформлення книги розглядається нами як складна психічна освіта, що характеризується тріадою взаємопов'язаних компонентів: емоційним, інтелектуальним та поведінковим.

Пізнавальний інтерес має рефлексивну спрямованість, тісно пов'язаний із інтелектуально-моральним розвитком студента, сприяє творчому становленню його особистості.

Завдання підготовки полягає не тільки у навчанні оформлювальному мистецтву книги, але; насамперед, у вихованні художників-професіоналів, здатних до самостійної творчої роботи.

Цілі професійно-педагогічної діяльності не можуть виводитися лише з навчальної програми, без урахування реальних та потенційних можливостей студентів.

Для розвитку у студентів творчої пізнавальної активності викладачам необхідно знати інтелектуальні можливості студентів, їх вольові якості, ступінь вияву інтересу до свого предмета, ступінь задоволеності обраною професією

тощо. Формування сталого інтересу до творчої манери та індивідуального стилю можливе через показ конкретної особистості художника-ілюстратора та його творчої майстерні.

Індивідуальна робота зі студентами на цьому етапі включає такі методи та прийоми: доповіді, присвячені видатним ілюстраторам дитячої книги, виявленню їх творчої індивідуальності як сталої системи прийомів та способів діяльності, зумовленої певними особистими якостями.

На цьому етапі професійного навчання майбутніх художників-ілюстраторів дитячої книги важливим є впровадження особистісно-орієнтованих методик, індивідуалізованих підходів до обдарованих осіб та інших особливих категорій студентів для того, щоб вони на всіх етапах освіти могли отримувати підготовку, що відповідає їх можливостям, здібностям та їх індивідуальностям.

Також, окремо зі студентами слід проговорити специфіку ілюстрування дитячої художньої книги в контексті її інтеграції з дитячою літературою та особливостями різних дитячих вікових груп.

Численні психологічні дослідження дають змогу виокремити основні типи дитячого сприйняття з метою більш плідного впливу на читання ілюстрованої книги. Кожен соціально-психологічний тип читача-дитини характеризується особливим ставленням до художньої книги. Він визначає змістовні вподобання читачів-дітей, а також особливості запитів, їхню широту, вибірковість і стійкість, особливості впливу тексту і малюнка. Найпоширенішим є поділ на два типи: «казкова» або «магічна» якість дитячої свідомості та «романтична» – юнацької свідомості, що знаходить вираження в стилі, сюжетах, характері самої дитячої літератури та ілюструванні дитячої книжки.

Слід наголосити, що художник може бути цілком вільний у виборі манери та характеру художніх рішень в ілюструванні. Але ніколи він не буде вільний від самої книжки, яку він оформляє, а тим паче – від читачів-дітей конкретного віку. Звідси випливає необхідність вивчення специфіки дитячого естетичного сприйняття і психолого-педагогічного впливу книжкової ілюстрації на дітей молодшого віку і на підлітків.

Взагалі домінантою ставлення дітей до 10 років до дійсності є прекрасне. Саме молодші школярі з їхнім підвищено-емоційним художньо-образним мисленням є воістину талановитими читачами, здатними встати над характерами і ситуаціями художнього твору, тобто оцінити його. Молодші школярі в будь-якій книзі завжди виділяють певні естетичні якості, які можна охарактеризувати як своєрідну категорію естетичної свідомості дітей цього віку – прекрасне. Воно посідає чільне місце в естетичному ставленні дітей до книги та визначає їхню оцінку. Своєрідність естетичної свідомості дитини виражається в тому, що прекрасним для неї є не тільки і не стільки подієвий бік твору, а конкретна окрема деталь, епізод, окремий вчинок героя, від яких читач іде до розуміння морально-естетичної оцінки образу й усього твору загалом. У цьому позначається особлива властивість психіки молодшого школяра – конкретність узагальнення. Часто окремий епізод або деталь стають найважливішим моментом читання. Однак, за такого своєрідного, «фрагментарного», сприйняття діти здатні якщо не до цілісного розуміння твору, то до відчуття емоційного настрою книжки. Для маленького читача характерна також свіжість сприйняття слова, яскрава свідомість його предметного змісту. Практика роботи з художньою книгою показує, що діти молодшого віку сприймають художні особливості твору і можуть висловити своє ставлення до них. Інакше кажучи, цей вік здатний не тільки до узагальнення, а й до оціночного підходу до тексту та малюнка в книжці.

Таким чином, книжкова ілюстрація в контексті вікової диференціації різко відрізняється за своїми художніми засобами. Для їх позначення використовують різні назви: «лаконічний стиль», «романтичний стиль», «м'який стиль», «суворий стиль» тощо. Природно, що проблема стильового зв'язку ілюстрації та дитячої художньої книжки набагато ширша. Розглядаючи творчий стиль (систему засобів художньої виразності й образних прийомів) як категорію світоглядну й художньо-естетичну, художник ілюструє твір і через відображення стилю конкретного твору, і через відображення великих культурних і культурномистетичних тенденцій, і через відображення пластів загального художнього стилю.

Творчість справжнього художника не вкладалася і не може вкладатися в рамки одного стилю, вона відображає різні стильові напрями книжкової ілюстрації. Загалом же процес стильової еволюції ілюстрації дитячої книжки XX століття мистецтвознавці розглядають у контексті таких характерних тенденцій, як декоративна, метафорична, лірикоромантична. При цьому зберігаються: 1) загальні завдання ілюстрування дитячої книжки через відображення стилю твору; 2) найважливіша функція ілюстрації як пластичного засобу, що сприяє формуванню, поглибленню й оновленню суджень читача про художній зміст літератури.

Прояв кожного з вищезазначених стилів спочатку сприймався критично і з боку теорії книжкової ілюстрації, і з боку літературознавства, і з боку педагогіки дитячого читання. Причини такого неприйняття криються не тільки в небажанні і нездатності деяких критиків побачити паростки оригінального і адекватного. Питання полягало в труднощах подолання стереотипів. Довгі десятиліття від малюнка в дитячій книжці вимагали детального, майже фотографічного відтворення реальних обставин, зовнішнього образу героїв книжки, тобто «перекладу» словесного тексту на наочно-образотворчий. Панував так званий жанрово-описовий або сюжетно-тематичний стиль і не віталася художня співтворчість, «пере створення» авторського тексту ілюстратором.

У 60-70 роки XX ст. сюжетно-тематична (сюжетно-оповідна) ілюстрація зазнавала майже завжди заслуженої критики, дедалі гостріше відчувалася потреба в нових підходах, у нових тенденціях, теоретичному осмисленні досвіду та формуванні стильового розмаїття. У встановленні новаторських експериментальних стильових напрямків не меншу роль, ніж теоретики і критики, відіграли художники-практики. Без перебільшення можна говорити про те, що в нотатках, інтерв'ю, статтях про творчий досвід видно сформовану систему естетичних поглядів і вимог до розмаїття і багатства образотворчої мови книжкового малюнка. Пряме дзеркальне зображення дійсності, прозаїзм не просто чужі дитячому сприйняттю, – вони не залишають яскравого сліду в уяві та пам'яті дитини. Не можна забувати і про літературну критику, яка виступала за активний

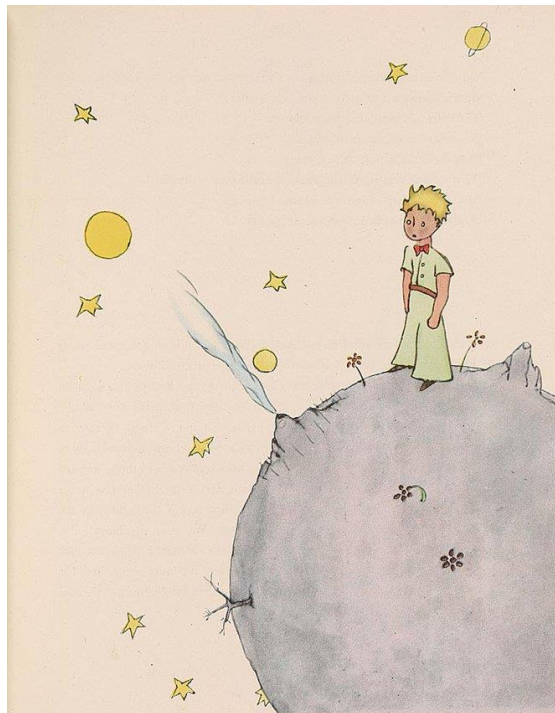
розвивальний метод ілюстрування дитячої художньої літератури. Таким чином, зусиллями теорії та практики, на тлі новаторських ідей загальної теорії книжкового мистецтва змінюються естетичні критерії в дитячому книжковому малюнку. Типовим стає розмаїття форм і способів вираження життя, умовність мови, що не суперечить художній правді. Навіть у сюжетно-тематичній ілюстрації реалістичний малюнок прагне нести в собі психологічний початок і драматичність дії. Як наслідок, дедалі виразнішою стає відмова художників від нудного прозаїзму сюжетного переказу. У книжковому малюнку з'являється підтекст, що вимагає вдумливого проникнення в сенс, в авторську ідею.

Становлення декоративного стилю в дитячій художній книжці відображає загальні тенденції розвитку не тільки книжкового малюнка. Декоративний стиль у мистецтві з'явився наслідком загального інтересу до вивчення історично сформованих форм народної культури. Декоративна творчість, спираючись на багаті історичні традиції культури України, розглядається як нова риса художнього стилю. Ці нововведення проявляються в організації внутрішнього і зовнішнього ладу композиції, у колірній і лінійній гармонізації її частин.

Почуття декоративності йде у художника від уявлення про дитячий малюнок як творчий прояв гри, що формує фантазію дитини. Красиві й виразні малюнки в декоративному стилі не могли б впливати на сприйняття читача, якби не було в них обов'язкової для дитини динаміки, руху, що пронизує не тільки кожен сюжет, а й зовнішню композицію, навіть орнамент. Розуміння ролі гри в естетичному сприйнятті дитини дає ілюстратору невичерпні рішення для творчої виразності, оскільки величезна кількість тем, сюжетів, образів народного дитячого фольклору побудована на грі. Важливо й те, що традиційні образи народних героїв мають живі образотворчі прототипи – улюблені дітьми народні іграшки. Декоративний стиль, незважаючи на його деякі недоліки, небезпеки стилізації, себе не вичерпав. Поряд із передачею духовних цінностей вічного життєствердного народного мистецтва, принциповим є спосіб побудови форми, як образної системи, обумовленої певним змістом, певним художнім баченням

світу. Таке розуміння тенденцій декоративності зберігає їхнє місце в дитячій ілюстрованій книжці нового тисячоліття.

Розвиток метафоричного стилю в ілюструванні дитячої художньої літератури пов'язаний із розширенням змістовно-тематичних основ дитячої літератури другої половини ХХ століття. Стрімка інформатизація суспільства не могла не позначитися на «по дорослішанні» читача-дитини, на її світогляді. Художня проза, поезія для дітей звертається до філософського узагальнення, символу, метафори. Нові літературні форми поєднуються з розмаїттям прийомів у книжковій графіці, яка також наповнюється багатоплановими асоціаціями, метафорами, алегоріями, символами. Цей процес образнопластичного осмислення світу засобами синтезу тексту і малюнка справив величезний вплив на формування естетичного сприйняття дітей, розуміння ними складних поетично-пластичних форм із сучасним характером символів і метафор. Класичним зразком метафоричного стилю ми б назвали малюнки А. Сент-Екзюпері до його власної книжки «Маленький принц» (Іл. 7).

Іл. 7. А. Сент-Екзюпері. Ілюстрація до книги «Маленький принц». 1943.

Метафоричний стиль характерний для ілюстрування поетичної казки та фантастики. Художники шукали тут шляхи зорового втілення літературної

метафори. Основна складність полягала в тому, що метафоричність художнього мислення ілюстратора мала відповідати характеру образного мислення дитини, саме дитячій схильності до фантазії. Це вимагало вибору з багатьох варіантів художнього трактування поетичної метафори того, де інтерпретація образів близька дитині. І далі – перекласти образотворчою мовою, зробити відчутно реальним чудесне і фантастичне поетичне слово. Образотворча метафора в дитячій ілюстрації дає змогу донести до читача-дитини багато понять морально-філософського плану, ввести в коло суспільних ідей, моральних проблем особистості. Метафоричний стиль підвладний справжньому майстрові, оскільки треба перевести в багату образами і подіями реальність те, що в поетичних рядках звучить часто неясним натяком, непередаваною здавалося б абстракцією. Потрібна система метафоричних образів, щоб передати в малюнку щастя, радість, пташиний гомін, плін часу, місячне сяйво, ревіння і виття тощо.

Засоби зорової передачі вигадки, фантазії, їхнє різноманіття опосередковані не лише талантом, а й неординарним мисленням художника. Він має викликати в читача-дитини асоціації за допомогою композиційних прийомів, виразних деталей, мотивів, які розкривають алегоричне, символічне значення тексту.

У теорії книжкової ілюстрації підкреслюється якісна еволюція малюнка – від максимально точного, фотографічного перекладу тексту у форму ілюстрації до втілення поетичних образів літератури в більш умовних формах, в алегоріях і символах. Доведено, що юні читачі вміють цінувати тонку поетичну тканину художнього образу, його багатозначність, усе те, що розвиває уяву і пробуджує творчу фантазію.

Художник-ілюстратор книги – це найуважніший її читач. У художника, з його загостреною творчою пам'яттю, виникає безліч уявлень, накопичених життєвим досвідом. Одночасно митець знаходить чимало подібного у світі своїх почуттів. Емоційний досвід, досвід філософських роздумів і зорові образи, що накопичилися роками, дозволяють йому створити своє особливе тлумачення обраного для ілюстрування літературного твору.